

הרב ישראל דנדרוביץ

'וְאִיךָ יִשְׁמְעֵנִי פֶּרְעָה' – קל וחומר שיש עליו תשובה?

עיון מקיף במהות הכלל שהגויים קרובי תשובה הם, ובוה יתורץ באופנים שונים קושיית הרה"ק משפ"מיוקא והישמח משה על כך שיש לכאורה להפריך את 'אחד מעשרה קל וחומר שבתורה'

הפירכא על הקל וחומר

על הפסוק (שמות ו יב): "וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה לְפָנָי ה' לֵאמֹר הֵן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא שָׁמְעוּ אֵלַי וְאִיךָ יִשְׁמְעֵנִי פֶּרְעָה וְאֲנִי עֶרְל שְׁפָתַיִם", מפרש רש"י: "זה אחד מעשרה קל וחומר שבתורה", ומקורו מדברי המדרש (בראשית רבה צב ז) המפרט את העשרה הפסוקים בתנ"ך שנאמרו במידת 'קל וחומר'.

הקל וחומר כאן הוא ברור ופשוט: אם בני ישראל שהיו אמורים לרצות ולהשתוקק לשמוע את בשורת הגאולה סירבו לשמוע את דברי משה, בוודאי שפרעה הרשע לא יסכים לשמוע את הציווי לשחרר את בני ישראל מארצו.

אלא שרבותינו המפרשים הקשו עלה שקל וחומר זה שאמר משה הוא לכאורה קל וחומר שיש עליו תשובה, שכן ישנם סיבות מסוימות לכך שבני ישראל סירבו לשמוע - וסיבות אלו אינם שייכות אצל פרעה, כך שייתכן שדווקא פרעה הוא זה שישמע למרות שבני ישראל לא שמעו.

המעין בדברי המפרשים ימצא פרכות שונים שיש בהם כדי להשיב את קל וחומר זה, כשהמפורסם שבהם הוא מה שהקשו רבותינו הראשונים עם מה שהתורה עצמה העידה (שם ט): "וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה בֵּן אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְלֹא שָׁמְעוּ אֶל מֹשֶׁה מִקְצֹר רוּחַ וּמַעֲבֹדָה קָשָׁה" - הקוצר רוח והעבודה קשה הם שהיו בעוכריהם של ישראל ומנעו מהם לשמוע את דברי משה, והרי כמובן שטענה זו אינה שייכת אצל פרעה היושב בכסא מלכותו.

תירוצים שונים נאמרו על קושיה זו, אולם אנו נעסוק כאן בפרכה אחרת על קל וחומר זה המבוססת על דברי התלמוד הירושלמי במסכת סנהדרין (פרק יא ה"ה): "אמר רבי יונה: יונה בן אמיטי נביא אמת היה. את מוצא בשעה שאמר לו הקב"ה: 'קום לך אל נינוה העיר הגדולה וקרא עליה כי עלתה רעתם לפני' אמר יונה: 'יודע אני שהגויים קרובי תשובה הן, והריני הולך ומתנבא עליהם והם עושין תשובה, והקב"ה בא ופורע משונאיהן של ישראל. ומה עלי לעשות - לברוח'".

הסבר זה לכך שיונה הנביא סירב לעשות את השליחות שנצטווה עליה כדי למנוע קטרוג מבני ישראל, מופיע במדרשי חז"ל נוספים, והוא גם פשוטו של מקרא שהרי כך הביא רש"י (יונה א ג): "ומה ראה יונה שלא רצה לילך אל נינוה. אמר: העכו"ם קרובי תשובה הם, אם אומר להם ויעשו תשובה נמצאתי מחייב את ישראל שאין שומעים לדברי הנביאים".

נמצאנו למדים מכאן על תכונה ייחודית הקיימת רק בגויים - אומות העולם והיא אינה קיימת אצל בני ישראל: "קרובי תשובה" - הגויים קרובים לחזור בתשובה, ואם הם שומעים את הקריאה האלוקית לשוב אליו בתשובה הרי שמיד הם עושים תשובה.

ומעתה נשאלת השאלה: מה טען משה בקל וחומר שאם בני ישראל לא שמעו אליו הרי שכל שכן שפרעה לא ישמע אליו, הרי שוברו בצידו שכן פרעה הוא מהגויים שקרובי תשובה

הם ונמצא שהוא קרוב יותר מבני ישראל לשמוע את דבר ה', ושפיר יתכן לומר שלמרות שבני ישראל לא שמעו מכל מקום עדיין פרעה ישמע אותו.

למנוע הקטרוג מבני ישראל

שאלה זו מיוחסת להרה"ק רבי יעקב שמשון משפטייווקא תלמידו של רבינו המגיד ממעזריטש (נלב"ע בשנת תקס"א), והיא גם מפורשת אצל הרה"ק בעל ה'ישמח משה' (נלב"ע בשנת תר"א). והנה שני נביאים אלו התנבאו בסגנון אחד בקושייתם והם גם נתכוונו לתירוץ אחד.

הגאון רבי אפרים זלמן מרגליות כותב בספרו 'זרע אפרים' על הפסיקתא (לבוב תרי"ג, דף ע ב): "ושמעתי בשם הגאון החסיד מ' יעקב שמשון האב"ד דק' שפוטבבקע, מנוחתו כבוד בארץ הקדושה, שאמר לפרש בפרשת וארא: 'ואמר משה הן בני ישראל לא שמעו אלי ואיך ישמענו פרעה', שלכאורה הוא קל וחומר פריכא, דיש לומר שהגויים קרובי תשובה.

ולכן נ"ל ד'הן בני ישראל לא שמעו אלי ואיך ישמענו פרעה' - ר"ל מתיירא אני איך יהיה אם ישמעני, 'ואני ערל שפתים' - לא יהיה לי פתחון פה ללמד זכות על ישראל, עכ"ד קדשו". וכיוצא בזה גם הביא הרה"ק רבי פינחס מדינוביץ בספרו 'שפתי צדיקים' (לבוב תרכ"ג, פרשת וארא) "בשם הרב הצדיק וכו' משיפטייווקע ז"ל".

וכאמור הדברים מפורשים גם בספר 'ישמח משה' (לבוב תר"י, ד"ה ועתה נאמר): "דלכאורה קשה עוד: הא כתיב 'ויקם יונה לברוח תרשישה', ודרשו רז"ל: אמר יונה הגוים קרובי תשובה הם, ויהיה קטרוג על ישראל שלא שמעו ח"ו, אם כן מאי קל וחומר הוא זה, הא י"ל אף שישאל לא שמעו, מכל מקום ישמע פרעה דגוים קרובי תשובה הן. ובאמת מבואר בתורה הק' (שמות לג ה) דיש קשיות עורף לישראל בטבע (עיין בחן טוב פרשת תשא).

עוד יש להבין מאי דמסיים 'ואני ערל שפתים' היא אך למותר, דהא כבר אמר למעלה (שמות ד י) 'כבוד פה וכבוד לשון אנכי', ומה לו לכפול הדברים. וגם כבר השיב לו השי"ת על זה (שם יא) 'מי שם פה וגו'.

לכך נ"ל ד'ערל שפתים' דהכא, אינו 'הכבוד פה והכבוד לשון' המבואר בפרשת שמות, רק ערל שפתים דכאן הוא פה אטום, כמו נסתמו טענותיו. ולא מצד קל וחומר אתי עלה, אלא הכי פירושו: כשאמר לו השי"ת למשה (שמות ו יא) 'בא דבר אל פרעה וגו', השיב לו משה 'הן בני ישראל לא שמעו אלי ואיך ישמעני פרעה' - ר"ל ואיך יהיה אם ישמעני פרעה. 'ואני ערל שפתים' - ר"ל דאז אשאר ערל שפתים שיהיה לי פה סתום מלהליץ על ישראל וכמו שאמר יונה, והוא פירוש יקר בס"ד.

והיוצא מזה שהיה משה ירא לילך לפרעה, אולי ישמע לו דגוים קרובי תשובה הן ויהיה קטרוג על ישראל, לכך אמר לו השי"ת (שמות י א) בא אל פרעה ואל תתיירא מזה כי אני הכבדתי את לבו, ועשיתי זאת למען שייתי אותותי אלה בקרבנו כנ"ל".

וכן הביאו גם בשם הרה"ק האמרי אמת מגור שאמר כן בעיר לודמיר (בפרשת שמות שנת תרצ"ה), וכפי הנראה אמר זאת בשם הני גאוני עולם. וראה עוד בספר 'שיחות חיים' (פיעטרוקוב תרע"ד, עמוד לג) שהביא זאת בשם הרה"ק רבי חיים מאיר יחיאל ממוגלניצא.

מדוע נענש יונה

תירוץ זה, שאותו מגדיר ה'ישמח משה' ש'הוא פירוש יקר בס"ד', יכול במידת מה לתרץ שאלה מעניינת שהתחבטו בה רבים מהמפרשים כלפי יונה הנביא שסירב ללכת לשליחותו

מכוח טענה זו שהגויים קרובי תשובה הם ויכול לצאת מזה קטרוג על ישראל, שלכאורה טענה צודקת הייתה בידו, ומדוע איפוא הוא נענש על כך.

הרדב"ז בשו"ת (ח"ב סי' תתמב) מתרץ כי היה לומר את טענתו זו להדיא ולא לברוח מבלי לפרש דבריו. בשם הגר"ח שמואלביץ נאמר שהסביר ('שיחות מוסר' מאמר נב) שמכאן למדנו כלל גדול שאין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה', ואין לו לאדם לחשוב מחשבות לשנות מציווי ה' גם אם בידו טענות צודקות ככל שיהיו, וכבר אמר גם הרה"ק מרימינוב לצד דבריו שיובאו להלן, ויש עוד להאריך בזה.

אם אנו רואים כאן שהראשון שהעלה את החשש לקטרוג שכזה היוצא מתוך כך שהגויים הם קרובי תשובה הוא משה רבינו, והוא גם קיבל תשובה ברורה שאין לו לחשוש לכגון דא מאיזה טעם שיהיה, הרי ששוב אין כבר מקום לעלות טענה זו שהרי היא כבר נאמרה כלפי שמיא. וזו הטענה הייתה איפוא כלפי יונה, שהיה עליו ללמוד מהתשובה שניתנה למשה.

יסוד זה מכוח קושיה נוספת

ושוב ראיתי שהגה"ק רבי יהונתן אייבשיץ בספרו 'תפארת יהונתן' (זולקובא ה'ש"ד) כבר קדם לשניהם בעצם הרעיון להסביר את הפסוק באופן זה שרצונו של משה רבינו היה למנוע את הקטרוג על בני ישראל, אם כי לא מכוח קושיה זו אלא מכוח הקושיה המפורסמת שהבאנו לעיל מרבותינו הראשונים להפריך הק"ו מכך שהפסוק עצמו מעיד שבני ישראל לא שמעו מקוצר רוח ומעבודה קשה.

ועל זה כותב הגר"י אייבשיץ: "הנה הקשו על קל וחומר זה הא דלא שמעו לו ישראל היה מקוצר רוח, ומה זו ראייה שלא ישמע לו פרעה. ונראה כי כוונת משה היה לטובת ישראל כאשר עשה יונה בנינוה שברח מטעם כי אם ישוּבו עובדי עבודת כוכבים ומזלות מדרכם הרעה וישראל לא ישוּבו לה' יהיה ח"ו קצף על ישראל. וכן הדבר בפרעה כיון שישראל לא שמעו אלי - אם ישמע אלי פרעה יהיה ח"ו קצף על ישראל ולכך סירב בשליחות".

וכן הביאו בספר 'חתם סופר החדש' (מהדור' דעת סופר, ירושלים תש"ס. פרשת וארא), ובספרים נוספים.

בחז"ל מפורש שהוא ק"ו

יסודו של תירוץ זה שכמה וכמה גדולי עולם כיוונו אליו הוא החידוש בפירוש הפסוק ולפיו דבריו של משה רבינו כאן אינם נאמרים בסגנון של 'קל וחומר' אלא בסגנון של בניחותא, שטענת משה הייתה: מה אכן נעשה אם פרעה ישמע אל דבר ה' והלוא יצא מזה קטרוג גדול על ישראל.

ואם כי התורה נדרשת בשבעים פנים וכפטיש יפוצץ סלע, אך מה נעשה שבדברי חז"ל שצוטטו לעיל מפורש להיפך, ושם נאמר להדיא שהפסוק כאן הוא אחד מהעשרה קל וחומר שבתורה. כך שאם כי אכן על דרך הדרש ניתן לפרש את הפסוק באופן שאין כאן קל וחומר, ואין משיבין על הדרוש, מכל מקום ברור שלפי הפשט אין הפסוק בא אלא במידת קל וחומר, והדרה קושיה לדוכתא שהקל וחומר יש עליו תשובה.

דווקא 'זה הגוי' הם קרובי תשובה

והנראה לענ"ד בביאור הדבר בהקדם השערה נאותה שדווקא אצל הגויים תושבי נינוה נמצאת תכונה זו לפיה הם קרובי תשובה, כך שדווקא אצל יונה הנביא הייתה שייכת סברא זו אולם אצל משה רבינו לא היה לו לחשוש כלל שמא פרעה הוא מקרובי התשובה יותר מבני ישראל.

וכל כך למה? כי אכן הא גופא קשיא כיצד ייתכן כדבר הזה שלאומות העולם השפלים והנמוכים תהיה מדרגה מסוימת שבה המה יהיו במעלה יותר גבוהה מבני ישראל עם סגולה, וכי נאמר שיציבא בארעא וגיורא בשמי שמיא, שבני ישראל המסולאים מפז לא ישיגו את ההתקרבות לתשובה כאומות העולם.

ומחומר קושיה זו, אשר כבר התחבטו בה גאוני הדורות כפי שנביא מקצת מדבריהם להלן, היה נראה לחדש שדווקא אצל בני נינוה היה להם סגולה זו ש'קרובי תשובה' היו. ויובן זאת בהקדם ידיעה נכבדה שגילו לנו חז"ל שמלך נינוה היה לא אחר מאשר פרעה הרשע שחזר בתשובה וניצל מכל מכות מצרים ונתגלגל הדבר ומלך בנינוה.

וכך שנינו ב'פרקי דרבי אליעזר' (פרק מב): "רבי נחוניא בן הקנה אומר: תדע לך כח התשובה, בא וראה מפרעה מלך מצרים שמרד בצור עליון הרבה מאד, שנאמר 'מי ה' אשר אשמע בקולו'. ובלשון שחטא בו בלשון עשה תשובה, שנאמר 'מי כמוך באלים ה' מי כמוך נאדר בקדש', והצילו הב"ה בין המתים. מניין שלא מת שנאמר 'כי עתה שלחתי את ידי ואך אותך ואולם בעבור זאת העמדתיך' וכו', והלך ומלך בנינוה. והיו אנשי נינוה כותבים מכתבי עמל וגוזלים איש את ריעהו... ובא אצלו מעשיהם הרעים, וכששלח הב"ה ליונה להנבא עליה להחריבה, שמע פרעה^{17/08/2018} ועמד מכסאו וקרע בגדיו ולבש שק ואפר והכריז בכל עמו שיצומו כל העם שני ימים וכל מי שיעשה את הדברים הללו ישרף באש...".

כיון שיודעים אנו עתה כי פרעה הוא זה שהיה מלך נינוה, הרי שניתן להבין שפרעה למד מניסיונו הארוך במצרים את האמת היסודית ולפיה אין להמרות את דבר ה'. העבר של פרעה מלך נינוה מזמן היותו מלך מצרים, מהמכות שלקה במצרים ועד המכות שלקה על הים, אילפו אותו בדעה ובהשכל כי עונשים כבדים מוטלים על מי שאינו עושה כרצון ה' וכדברו ביד עבדיו הנביאים.

הוא אומר כי הגויים בכללותם אין כל סיבה שיהיו קרובי תשובה, אלא זו בלבד שאנשי נינוה שפרעה מלך מצרים הוא שמלך עליהם הם 'קרובי תשובה' מחמת כל מה שעבר עליהם משכבר הימים.

וכאן המקום לציין שטענתו זו של יונה הנביא בעניין זה של 'קרובי תשובה' מופיעה גם ב'פרקי דרבי אליעזר' (פרק י), והנה בעוד שבתלמוד הירושלמי שציטטנו לעיל הגירסא היא: "יודע אני שהגויים קרובי תשובה הן", הרי שבפרקי דרבי אליעזר הגירסא היא (לפי הדפוס הראשון, ה' רע"ד): "אני יודע שזה הגוי קרובי התשובה הם".

ואם נשלב את שני הדברים שהבאנו מתוך ה'פרקי דרבי אליעזר' יעלו הדברים יפה לפי ההסבר שהעלינו כאן, והוא שהפרקי דרבי אליעזר דייק בלשונו ולא אמר שכל הגויים הם 'קרובי תשובה' אלא דווקא 'זה הגוי' לפי שמלכם פרעה כבר ראה את אצבע אלוקים בארץ מצרים.

ושמחתי למצוא שכוונתי בהשערה זו לדברי הגאון רבי דוד לוריא מביחוב אשר כבר כתב כן בהגהות הרד"ל (על פרדר"א, שם אות ז): "לנוסחא דהכא 'זה הגוי' י"ל שהוא כמ"ש להלן שפרעה מלך מצרים שהצילו הקב"ה מבין המתים בים סוף הוא היה מלך בנינוה והוא שגזר מטעם המלך שיצומו וישובו בתשובה מפני שכבר נודע לו כח ה' וגבורתו במצרים ובים, ע"ש; ולכן היה יונה דן בתחילה בלבו שוודאי יהיה כן שמלכם פרעה ישיבם בקרוב בתשובה".

ואם כי הרד"ל גופיה אינו מחדש כזאת כי אם לגירסא של 'זה הגוי' דקאי על נינוה, מכל מקום אין זה מן הנמנע לומר כן גם לפי הגירסאות האחרים, וכמו גירסת הירושלמי

'שהגויים' כי הכוונה על אותם הגויים שעליהם אנו דנים - הלא הם אנשי נינוה שאליהם היו מיועדת שליחותו של יונה.

ומעתה מתורץ כמין חומר מה שהקשו הרה"ק משפ"טיוקא והישמח משה על כך שהקל וחומר שנשא משה הוא קל וחומר פריקא מכך שהגויים הם 'קרובי תשובה', כי אכן פרעה מלך מצרים הוא זה שבסופו של דבר בהיותו מלך נינוה התעלה למדרגה זו של 'קרובי תשובה' אלא שכל זה היה רק לאחר כל המכות שעברו עליו במצרים, אולם קודם לכן פשיטא שלא היה פרעה כי אם כשאר אומות העולם.

ונמצא שדווקא יונה הנביא שהכיר את עברו של מלך נינוה וידע היטב שאחרי כל הני הרפתקי דעדרו עלה בוודאי שהוא ועמו המה בבחינת 'קרובי תשובה', אולם משה רבינו לא היה לו לחשוש כלל לזה ולכן נשא קל וחומר ואמר שאם בני ישראל לא שמעו אלי בוודאי שפרעה לא ישמעני.

והאמת היא שגם אם לא נקבל את ההגדרה המצומצמת למושג זה שהגויים הם קרובי תשובה ולא נסכים עם כך שמעלה זו נאמרה בדווקא אצל אנשי נינוה, עדיין יכולים אנו לומר שכל הגויים קרובי תשובה הם ולא דווקא אנשי נינוה, אלא שכל זה החל רק לאחר יציאת מצרים שבה נוכחו כל אומות העולם לדעת את מה שהראה הקב"ה נוראות בארץ חם ונפלאות בים סוף, ומני אז נתקרבו הגויים לתשובה. אולם קודם לכן לא היו הגויים קרובי תשובה כלל.

רק בזמן שבית המקדש היה קיים

עוד היה נראה לבאר ולפרש שמשה רבינו יכול היה להניח בוודאות שאם בני ישראל לא שמעו אליו בוודאי שגם פרעה לא ישמע, וזאת כי ברור היה לו שפרעה אינו בכלל מי שנאמר עליהם שמקרובי התשובה הם.

כבר הבאנו לעיל את התמיהה הגדולה כיצד באמת ייתכן דבר שכזה ולפיו יזכו אומות העולם למדרגה רמה שכזאת לפיה הם 'קרובי תשובה' והא טעמא בעי מדוע אכן בני ישראל לא זכו לזה.

והנה הגאון הרד"ל כותב על כך: "וטעם על זה אמר אחי הגדול הרב מהר"ץ ז"ל: משום שישאל בימיהם של הנביאים היו בוטחים בבית המקדש שחיבבן הקב"ה והשרה שכינתו ביניהן וכמו שכתוב (ירמיה ז ד-יד): 'אַל תִּבְטְחוּ לָכֶם אֶל דְּבַרִּי הַשֶּׁקֶר לֵאמֹר הִיכָל ה'... וְעָשִׂיתִי לְבֵית אֲשֶׁר נִקְרָא שְׁמִי עָלָיו אֲשֶׁר אַתֶּם בֹּטְחִים בּוֹ וְלִמְקוֹם אֲשֶׁר נָתַתִּי לָכֶם וְלִאֲבוֹתֵיכֶם פֶּאֶר אֲשֶׁר עָשִׂיתִי לְשָׁלוֹם' ולכן היו קשי עורף לתשובה נגד שאר כל הגויים".

על בעל שמועה זו 'אחי הגדול הרב מהר"ץ ז"ל' ראה בקונטרס 'תולדות הרד"ל' (שנכתב ע"י ש"ב ר"ש לוריא והדפיסו כקונטרס נספח לספר 'קדמות ספר הזוהר' קניגסברג תרט"ז, בהערות אות א):

מחדש איפוא הגאון רבי צבי הירש לוריא כי בעיקרון שווים בני ישראל אל אומות העולם בקרבנותם אל התשובה (ואפילו ייתכן שבני ישראל עוד קרובים יותר משאר אומות העולם) אלא שבזמן שבית המקדש היה קיים היו בני ישראל סומכים על בית המקדש וכל סדר העבודה שיכפר להם על כל חטאתם, ולפיכך לא היו מתייראים מהעונש ולא היו שבים בתשובה.

ולפי חידוש זה נמצא שכל עוד שעדיין לא נבנה בית המקדש לא היה לגויים כל מעלה יתירה על בני ישראל וכולם היו 'קרובי תשובה' באותה מידה (וייתכן אפילו שבני ישראל היו

עוד יותר), ולכך שפיר נשא משה קל וחומר ואמר שאם בני ישראל לא שמעו אלי - איך ישמעני פרעה.

קודם מתן תורה

ממשיך הרד"ל ומביא הסבר נוסף בענין זה בשם בנו אשר נפטר על פניו: "ובני החרף יא"מ מוהר"ר חיים יונה ז"ל, עודנו נער אמר, מפני שכ"ד דברים המעכבים את התשובה רובם הם דברים שאין שייכים בבני נח שלא נצטוו עליהם לכן הם קרובי תשובה שאין מצוי להם כל כך דברים המעכבים להם לשוב, מה שאין כן בישראל".

לא הצלחתי כמעט למצוא פרטים ביוגרפיים אודות צאצאי הרד"ל בכלל ובנו זה של הרד"ל - רבי חיים יונה לוריא בפרט, כי כותב 'תולדות הרד"ל' התעלם שם מבניו לחלוטין. גם ר"א עפשטיין בקונטרס "משפחת לוריא" (וויזן תרס"א) מזכיר מתוך בני הרד"ל רק את רבי נתן לוריא, והוא מתעלם מבנו רבי שלמה זלמן (המוזכר בתחילת 'שו"ת רד"ל', ירושלים תרנ"ח, כמוכר זכות ההדפסה) ומחתנו רבי אברהם דוד הכהן (המו"ל ספר 'אגדת שמואל' להרד"ל, ווארשא תרי"ב).

ואילו את בנו זה רבי חיים יונה לא מצאתי יוצא ממקום אחר כלל, ונאמנה עלינו עדות אביו כי היה חריף בתורה וירא אלוקים מרבים, אלא שלדאבון לב הוא מזכירו בברכת החיים ומכאן למדנו שהוא נפטר בחיי אביו.

אוצר החכמה

שוב אינה ה' לידי למצוא איזכור נוסף שהרד"ל מתייחס לבנו זה, והוא בהגהותיו על המדרש (פרק סג אות י) ובו הוא כותב: "... ובארתי בס"ד בארוכה בדרוש לבר מצוה של בני המנוח החרף ירא וחרד מוהר"ר חיים יונה לוריא ז"ל - אחרון של פסח תקצ"ו". ומכאן נמצאנו למדים שר"ח נולד ביום כ"ב ניסן תקפ"ג, והוא לא חי עד לגיל שלושים וייתכן שאף פחות מכך.

דומני שהמקום היחיד שהרד"ל מביא דבר תורה מבניו בכלל הוא בציטטה האמורה לעיל, ואין ספק כי כוונתו הייתה ששפתותיו של צורב זה ידובבו בקברו. והנה בחידושו זה אשר נתחדש ע"י רבי חיים יונה בעודו נער וצעיר לימים הוא מעלה שהסיבה שהגויים המה קרובי תשובה הוא לפי שלא נצטוו את כל אותם התנאים המעכבים את התשובה, ואילו בני ישראל אין תשובתם שלימה עד שיעשו התשובה כהלכתה.

מעניין לציין כי גם הרה"ק רבי מנחם מנדל מרימינוב חידש כעין זה בנערותו שהייתה כמעט באותה תקופה, וכך כתב מפיו תלמידו הרה"ק המראה יחזקאל בספר 'מנחם ציון' (פרשת פנחס, מההוספות, ליל שבת): "ודקדקתי בנערותי בספר יונה, איך היא נבואה שהוצרכה לדורות, וכל הסיפור הגדול הזה מה מלמדינו, ואם כדי ליתן שער ופתח לדופקי בתשובה כמו שאנו רואים שאנשי נינוה עשו תשובה ונתקבלו, הלא על זה היה כבר התחלת נבואת הושע שובה ישראל וכו' נראה שהתשובה מהני".

ויעוין שם שהרחיב להסביר כי המוסר השכל שעלינו להוציא ממעשה זה הוא גודל מסירות נפשו של יונה הנביא למען בני ישראל, בכך שנשאר בערום ובחוסר כל והסכים להפקיר שני עולמות בשבילם.

ובתוך הדברים מסביר הרה"ק מרימינוב: "והטעם באמת שהם קרובי תשובה, שאין תשובתם קשה כל כך, כי אין צריכים לשוב רק מעבירות החמורות כגון גזל ועריות ושבע מצוות" ואילו בני ישראל נצטוו על תרי"ג מצוות.

וממוצא הדברים שאמרו הרה"ק מרימינוב ורבי חיים יונה לוריא מתברר כי כל מה שאין בני ישראל נחשבים כקרובי תשובה הוא מחמת שיש עליהם חיובים יתירים מאומות העולם ועליהם לקיים את התרי"ג מצוות ולשוב בכל תנאי התשובה.

ונקל להבין שכל זה היה שייך בדווקא לאחר מתן תורה שבה נצטוו בני ישראל על כל הנ"ל, אולם קודם מתן תורה שעדיין לא נתחייבו בתרי"ג מצוות ולא נכנסו בעול מצות התשובה לכל פרטיה, בוודאי שאין כל סיבה לומר שפרעה היה מקרובי התשובה יותר מהם, ושפיר אמר משה שאם בני ישראל לא שמעו אלי - איך ישמעני פרעה.

וכעין הדברים האמורים ראיתי סברא נאה בספר 'עשת שן' (וואלפיש, פיעטרקוב תר"צ. דף ב' מדה"ס בהגהות אות א): "הטעם שהגויים קרובי תשובה הן, כיוון שהגויים אין מצווים במצות עשה שישוּבו לכן אין היצר הרע חזק כל כך דומיא דשאינו מצווה ועושה, אבל ישראלים מצווים הם והיצר הרע חזק אצלם", וכמובן דאצל הק"ו שנשא משה הרי שמחד גיסא עדיין ישראל לא נצטוו במצות כלל, ומצד שני הציווי המסוים כאן היה לשניהם, כך ששוב אין יתרון לפרעה על בני ישראל.

[12/08/2018]

פרעה חוטא ומחטיא

אצל רבותינו המפרשים קיימים דרכים נוספים בביאור עניין זה שהגויים המה 'קרובי תשובה' וגם על פיהם ניתן לסלסל ולפרש מדוע בזמן זה של שיעבוד מצרים לא היה יתרון לגויים שהם יותר 'קרובי תשובה' מאשר בני ישראל. ואתה תחזה בספר רב המעלה 'אוצרות המפרשים' (על ספר יונה, ב"ש תשס"ח. מבוא לספר יונה פרק ג) שאסף כעמיר גורנה בעניין זה ומשמם תקחנו, ותן לחכם ויחכם עוד על דרך הנזכר.

ואמרתי להציע בזה מילתא בטעמא ליישב את הקושיה באופנים אחרים, ותחילה לראש היה נראה לחדש שהגם שהגויים המה 'קרובי תשובה' מכל מקום גם בהם שייך את המקובל בידינו במסכת סוטה (דף מז א): "כל החוטא ומחטיא את הרבים אין מספיקין בידו לעשות תשובה", כך שגוי המחטיא את הרבים, בין כשמחטיא את בני ישראל או שמחטיא את חבריו הגויים בדברים האסורים להם, נראה שאף הוא אין מספיקין בידו לעשות תשובה.

והנה כבר קבעו המפרשים (ראה: 'חתם סופר' וארא ד"ה ואני אקשה, ועוד) שפרעה הרשע היה בבחינת 'חוטא ומחטיא את הרבים', הן במה שעשה עצמו אלוה והסית את המצריים לעובדו והן במה שהוריד את בני ישראל לדיוטא התחתונה.

ומעתה נאמר ששפיר דרש משה קל וחומר ואמר שאם בני ישראל לא שמעו איך ישמעני פרעה, כי הגם שהגויים קרובי תשובה מכל מקום אין פרעה בכלל זה שהרי אדרבה הוא רחוק מכך שכן אין מספיקין בידו לעשות תשובה.

תשובה של רמיות

עוד היה נראה לומר בזה עם שיטת הירושלמי שלעולם כלל לא שבו בני ניונה בתשובה שלימה, והדברים מפורשים בירושלמי במסכת תענית (פ"ב ה"א): "אמר רבי שמעון בן לקיש: תשובה של רמיות עשו אנשי ניונה... וישוּבו איש מדרכו הרעה ומן החמס אשר בכפיהם - אמר רבי יוחנן: מה שהיה בכף ידיהם החזירו, מה שהיה בשידה תיבה ומגדל לא החזירו".

ודברי הירושלמי ברור מללו כי בני ניונה לא שבו בתשובה שלימה לפניו יתברך, ותשובתם לא הייתה כי אם תשובה חלקית ולא מלאה. ותשובתם זו לא הועילה להם כי אם

להמתיק את דינם לעת עתה ולהאריך להם את חרון אף ה', אך בסופו של דבר הם שבו למעשיהם הראשונים ונענשו בחומר הדין.

ובזה אמרתי לפרש הלשון 'קרובי תשובה', שאם בפשטות הכוונה היא שהמה קרובים ונקל להם להגיע אל המטרה הנכספת ולבוא אל התשובה, אולם האמת היא שהם תמיד רק נשארים קרובים אל התשובה האמיתית, ואותה יראו ואליה לא יבואו, כי גם כשעושים תשובה אין זה תשובה שלימה ואמיתית.

וכבר נודע בשם חז"ל שקבעו: "רשעים מלאים חרטה" (פתגם זה מובא ב'ראשית חכמה' שער היראה פ"ג, וב'שבט מוסר' פכ"ה, וברבים מספרי הדרוש החסידות והמוסר. וב'עקידת יצחק' שער סז הביא זאת בשם החוקר, והוא ב'ספר המידות' לאריסטו מאמר ט פרק ה), והרי גם זה בא על האופן שהזכרנו שהמה מלאים חרטה על עוונותיהם אולם הם טובלים ושרץ בידם ואינם עוזבים לחלוטין את רוע מעשיהם.

ואם הירושלמי הוא מרא דשמעתתא שהגויים המה 'קרובי תשובה' כפי שהבאנו לעיל כלפי נינוה, הרי שהירושלמי לשיטתו בוודאי אינו סובר שהמה קרובים לתשובה אמיתית כי אם לתשובה כעין זו שמצאנו אצל נינוה שהיא לא הייתה כי אם 'תשובה של רמיות'.

ובזה נענה ונאמר שכך בדיוק מצאנו אצל פרעה שלאורך כל מכות מצרים כאילו שב בתשובה כשביקש להסיר מעימו את מר המכות, אולם באמת לא הייתה זאת כי אם 'תשובה של רמיות'. כך למשל אמר פרעה במכת צפרדע (שמות ח ד): "וַיִּקְרָא פְּרֹעֶה לְמִשֶּׁה וּלְאַהֲרֹן וַיֹּאמֶר הֲעֲתִירוּ אֵלַי וְיִסֶּר הַצִּפְרָדַּעִים מִמֶּנִּי וּמֵעַמִּי וְאֲשַׁלְּחָה אֶת הָעָם וַיִּזְבְּחוּ לַה'", אולם מיד כשראה כי הייתה הרווחה ויכבד את ליבו לבלתי שמוע את דבר ה', וכך היה במכות נוספים.

ולכשנבחון נראה שבנינוה בשונה מפרעה היה מקום גם לתשובה חלקית, שכן הם החזירו חלק מהחמס והגזל וכיוצא בזה, אולם אצל פרעה קיום דבר ה' היה כשייתן לכל בני ישראל לצאת ממצרים ודבר זה הוא מן הנמנעות אצל הגויים שאין להם אלא 'תשובה של רמיות' ואינם מקיימים את רצון ה'.

השתא דאתינן להכי מיושב שפיר קושית הרה"ק משפטיטיווקא והישמח משה על כך שהקל וחומר שנשא משה רבינו הוא קל וחומר פריכא כי הגויים המה קרובי תשובה ושמה פרעה כן ישמע בדבר ה', שזה אינו יכול להיאמר כי כל מה שהם 'קרובי תשובה' הוא רק לענין 'תשובה של רמיות' אולם תשובה אמיתית הם אינם עושים, ופשוט איפוא שאם בני ישראל לא שמעו ק"ו שפרעה לא ישמע להוציא את ישראל ממצרים.

תירוצו החדש של ה'שואל ומשיב'

ובעיקר הקושיה ראיתי להגאון רבי יוסף שאול נאטאנזאהן בספרו 'דברי שאול' (תנינא פרשת וארא, ד"ה הן בני) שכתב שקושיה מעיקרא ליתא כי אין מקום לדון כאן על כך שהגויים קרובי תשובה, כי גם בני ישראל וגם פרעה חשבו שהאמת היא שהמה צריכים להשתעבד:

"ואף שאין זה קושיה, הוא דעשו עבירה וישראל ודאי לא עשו עבירה. ומה דבאמת בני ישראל לא שמעו אל משה מקוצר רוח ומעבודה קשה, ואם כן ממילא לא נדמה כלל לעבירה שגם ישראל בעצמם חשבו עצמם שצריכים להשתעבד. וזהו שאמר 'הן בני ישראל לא שמעו אלי ואיך ישמעני פרעה' שאינו חושב כלל לחטא במה שמשתעבד בהם שהרי הם גולים ואינם ראויים לשום גדולה רק לעבדים, וזהו שאמר 'ואני ערל שפתים' להסביר להם כמה הם חוטאים בזה ואין לי לשון להסביר זאת להם."

ומדבריו למדנו כי אכן ייתכן שאם פרעה היה מבין ששיעבוד זה שמשמעבד בבני ישראל לחטא ייחשב לו - היה הוא מ'קרובי תשובה', אך דא עקא שהוא כלל אינו יודע שזה חטא בידו, ושפיר אמר 'ואיך ישמעני פרעה'.

דעת הירושלמי

כלפי תשובה באומות העולם

ולולי דמסתפינא הייתי מציע לומר ששמא לשווא חשש יונה הנביא מכך שהגויים קרובי תשובה הם, כי אליבא דאמת אין הגויים כלל קרובי תשובה, ובני ישראל עם סגולת מלכו של עולם הם אלה הקרובים אליו, ואילו אומות העולם רחוקים ומובדלים מקרבת אלוקים.

ויבואו הדברים בהקדם מה שנודע הפולמוס האם בכלל מהני תשובה לאומות העולם או שמא אין התשובה כי אם מתנה טובה שניתנה לבני ישראל, וכבר מצאנו בזה דעות חלוקות במדרשים.

ודעת התלמוד הירושלמי היא שאין תשובה מועלת לאומות העולם וכמו שכבר דייק כן בעל 'לשם שבו ואחלמה' (ספר הדע"ה ח"ב דרוש ד ענף יב סי' ד): "הנה על זה אינו מועיל להם שום תשובה כלל כי לא ניתן התשובה אלא רק לישראל וכן מוכח בירושלמי נזיר (פ"ט ה"א) שאמר שם: 'וכפר עליו - יצאו עכו"ם שאין להם כפרה' הרי לנו שאין וידוים והחרטה שלהם מועיל להם כלום".

וראויים הדברים להיאמר בשיטת הירושלמי שהרי דעת הירושלמי היא שאין התשובה מועלת מעיקר הדין ואינה אלא מחסדי השי"ת לפנים משורת הדין, וכמפורש בירושלמי במסכת מכות (פ"ב ה"ו): "שאלו לחכמה: חוטא מהו עונשו, אמרה להם: חטאים תרדף רעה; שאלו לנבואה: חוטא מהו עונשו, אמרה להן: הנפש החוטאת היא תמות; שאלו לקודשא בריך הוא: חוטא מהו עונשו, אמר להן: יעשה תשובה ויתכפר לו, היינו דכתיב 'על כן יורה חטאים בדרך' - יורה לחטאים דרך לעשות תשובה".

ופירש הפני משה על אתר: "כלומר מצד החכמה ומצד הנבואה לא היה לחוטא שום תיקון והקב"ה הוא שעושה לפנים משורת הדין ומקבלו בתשובה". והרי זה כדבריו הידועים של הרמח"ל בספרו 'מסילת ישרים' (פ"ד): "התשובה, ודאי, מדת הרחמים היא קיומו של עולם, שלא היה עומד זולתו כלל וכלל. ואף על פי כן אין מדת הדין לוקה, וזה, כי לפי שורת הדין ממש, היה ראוי שהחוטא יענש מיד תיכף לחטאו בלי המתנה כלל, וגם שהעונש עצמו יהיה בחרון אף, כראוי למי שממרה פי הבורא יתברך שמו, ושלא יהיה תיקון לחטא כלל, כי הנה באמת, איך יתקן האדם את אשר עיות והחטא כבר נעשה? הרי שרצח האדם את חברו, הרי שנאף, איך יוכל לתקן הדבר הזה? היוכל להסיר המעשה העשוי מן המציאות", ומעתה מובן שהירושלמי לשיטתו שתשובה לא מהני לאומות העולם שהרי אין זה כלל מן הדין ומידת רחמים זו היא רק לבני ישראל.

עוד יש להביא ראיה שכך מסתבר בשיטת הירושלמי שלא מהני תשובה לאומות העולם, לפי מה שכתב רבי יוסף חיים מבגדד בספרו 'בן איש חיל' (ח"ג, דרוש ב' לשבת תשובה שנת כתר"א): "ובזה יוכן בס"ד הטעם שתשובה אינה מועלת לבני נח, לפי דגבי בני נח מחשבה רעה מצרפת למעשה ומחשבה טובה אין מצרפת למעשה, אם כן העבירה יש בה תרתי: איסורי מחשבה ומעשה, וגבי תשובה ליכא כי אם חדא והיא המעשה חדא, ואיך חדא מפקי תרתי. משא"כ גבי ישראל שהדבר להיפך: מחשבה רעה אין מצטרפת למעשה ומחשבה טובה מצטרפת למעשה, ואם כן העבירה חדא והתשובה תרתי ויכולה לכפר".

והנה חידוש זה שמחשבה רעה אינה מצטרפת למעשה אינה כי אם בישראל ולא באומות העולם הרי הוא מפורש יוצא מדברי הירושלמי במסכת פאה (פ"א ה"א): "מחשבה טובה המקום מצרפה למעשה, מחשבה רעה אין המקום מצרפה למעשה... הדא דתימא בישראל אבל בגוים חילופין: מחשבה טובה אין הקב"ה מצרפה מחשבה רעה, הקב"ה מצרפה מחשבה טובה אין המקום מצרפה", ונמצא שהירושלמי לשיטתו בכך שאין התשובה מועילה באומות העולם.

ומעתה צריך עיון טובא דאם שיטת הירושלמי שכלל לא מועיל תשובה באומות העולם, איך זה שהירושלמי גופיה הביא שיונה קאמר שהגויים קרובי תשובה הם.

ואל תשיבינו דעדיפא מיניה הוה לן למיפרך, דאם הירושלמי סובר שלא מהני תשובה באומות העולם - אם כן כיצד קיבל הקב"ה את תשובתם של אנשי נינוה, שכן בזה כבר האריכו הקדמונים ונאמרו בזה הסברים שונים מדוע הם יוצאים מן הכלל האמור (ראה להרמ"ע מפאנו בספרו 'עשרה מאמרות' מאמר 'חקור דין' ח"ב פי"א, ולהמבי"ט בספרו 'בית אלהים' שער התשובה פי"ד, ועוד). ומבלי להיכנס למכלול התירוצים שנאמרו בעניין, ברור שגם אם נרצה לומר שנתקבלה תשובתם היה זה באופן יוצא מן הכלל, אולם עדיין אין לנו לומר שהגויים קרובי תשובה הם.

עוד זאת שכפי שכבר כתבנו דעת הירושלמי היא שבכלל "תשובה של רמיות עשו אנשי נינוה" ונמצא שהיא גופא קשיא, כי ממעשה זה של נינוה שעליו אנו דנים מוכח שלא צדק יונה בהשערותו והגויים אינם קרובים לתשובה באמת.

ולפיכך היה נראה לומר שלעת הזאת שהיה יונה הולך לנינוה אכן היה סובר כזאת שהגויים קרובי תשובה, אולם בסופו של דבר איגלאי מילתא למפרע שהם כלל אינם קרובים לתשובה.

וכדמות ראייה לחידוש זה הוא מה שמצאנו אצל יונה הנביא גופיה שסבר להועיל בבריתו בכך שהנבואה אינה שורה בחוצה לארץ ובכך לא יתנבא עוד ולא יצטרך לילך בשליחות הקב"ה לנינוה (עיין מכילתא ר"פ בא ועוד). וכבר כתב רבינו הרדב"ז (ח"ב סי' תתמב) שטעות הייתה בידו של יונה בסברו שהנבואה לא תשרה עליו בחו"ל, ע"ש היטב. ואם כן, אפשר לומר שגם סברתו על כך שהגויים קרובי תשובה לא הייתה נכונה.

הסיבה שיונה סבר שהגויים

קרובי תשובה

והנראה לשער מילתא חדתא שמה שהביא את יונה הנביא לידי מחשבה זו כאילו הגויים הם קרובי תשובה הוא ממה שראה יונה הנביא במקום מגוריו, ויבואו הדברים בהקדם מה שמצאנו בתלמוד הירושלמי במסכת סוכה (פ"ה ה"א) לדון מאיזה שבט מחצבתו של יונה הנביא, ומסקנא דמילתא שהיה אביו משבט זבולון.

והנה בהא דכתיב (דברים לג יח-יט): "וְלִזְבוּלֹן אָמַר שֹׁמֵחַ זְבוּלֹן בְּצִאתָךְ וַיִּשְׁשָׁךְ בְּאַהֲלֶיךָ. עַמִּים הָרַ יִקְרְאוּ שֵׁם יִזְבְּחוּ זִבְחֵי צֶדֶק כִּי שָׁפַע יָמִים יִינָקוּ וַיִּשְׁפּוּנִי טְמוּנֵי חוֹל" מפרש רש"י: "על ידי פרקמטיא של זבולון, תגרי אומות העולם באים אל ארצו, והוא עומד על הספר והם אומרים הואיל ונצטערנו עד כאן נלך עד ירושלים ונראה מה יראתה של אומה זו ומה מעשיה, והם רואים כל ישראל עובדים לאלוה אחד ואוכלים מאכל אחד לפי שהגוים אלוהו של זה לא כאלוהו של זה, ומאכלו של זה לא כמאכלו של זה, והם אומרים אין אומה כשרה כזו ומתגייירין שם, שנאמר שם יזבחו זבחי צדק".

יונה הנביא אשר במקום שבטו בנחלת בני זבולון ראה את תגרי אומות העולם באים ומתגיירים, למד מזה שכל הגויים הם קרובי תשובה ולכן סירב לילך לנינוה. אולם האמת היא שאי אפשר ללמוד בהיקש מאותם נשמות הגרים שנמשכו לנחלתו של זבולון לכך שכל הגויים המה קרובי תשובה, וכמובן שהאמת היא שבני ישראל הם יותר קרובי תשובה מאשר אומות העולם.

ולאחר הזהירות המתבקשת בחידוש זה, יעלה בידינו שאין אנו צריכים למצוא הסברים כהנה וכהנה לכך שהגויים קרובי תשובה אלא נוכל לומר כהסברא הפשוטה והרצויה שבני ישראל הם אלו שקרובי תשובה, ובכך כמובן תתישב קושיית הרה"ק משפ"טיוקא והישמח משה כמין חומר כי אם בני ישראל לא שמעו אל משה למרות היותם קרובי תשובה - איך ישמעני פרעה והלוא הגויים אינם קרובי תשובה.

★ ★ ★

**מפאת חוסר מקום נדחו המכתבים שנתקבלו במערכת
לגליון הבא בעזה"י.**

12/08/2018nnn